

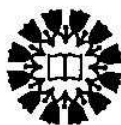
۱۳۹۹ ۵۵۰

تاریخ ادبیات ایران (۲) از آغاز سلجوقیان تا حمله مغول

دکتر سید علی اصغر میرباقری فرد
دکتر محمد براتی دکتر حسین آقا حسینی

تهران

۱۳۹۴

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: میرباقری فرد، سید علی اصغر ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ ادبیات ایران (۲): از آغاز سلجوقیان تا حمله مغول / سید علی اصغر
میرباقری فرد، محمود براتی، حسین آقا حسینی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز
تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: نه، ۲۹۴ ص.؛ نقشه (رنگی).

فروست: «سمت»؛ ۱۹۳۱. زبان و ادبیات فارسی؛ ۹۶.

شابک: ۲- ۰۲۱۳-۰۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۱۱۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Ali Asghar Mirbagherifard, Mahmood Barati, Hossein
Aghahoseini. The History of Persian Literature (2): from the Seljuq Dynasty to the
Mongolian Invasion.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: ادبیات فارسی - تاریخ و نقد

شناسه افزود: آقا حسینی، حسین، ۱۳۳۶-

شناسه افزود: سیدی، حسین، ۱۳۳۶-

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و
توسعه علوم انسانی.

رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ تاریخ PIR ۳۳۷۶

رده بندی دیویی: ۰۹/۸

شماره کتابشناسی ملی: ۰۳۷۳۸۲

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

تاریخ ادبیات ایران (۲): از آغاز سلجوقیان تا حمله مغول
دکتر سید علی اصغر میرباقری فرد (عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان)، دکتر محمود
براتی (عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان)، دکتر حسین آقا حسینی (عضو هیئت علمی
دانشگاه اصفهان)

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۴

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ: مهر (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۱۱۰۰۰۰ ریال. در این قیمت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و
عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه
یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاه‌ها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مناسب و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مباحثی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گام‌هایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می‌کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود. بنابراین، شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۱/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها» را که به اختصار «سمت» نامیده می‌شود تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته‌های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب‌نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای سازنده و آوری‌های پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «تاریخ ادبیات فارسی ۲» از آغاز دوره سلجوقیان تا دوره مغول» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: وضعیت سیاسی فرهنگی و ادبی
۵	الف) غزنویان
۶	ب) سلجوقیان
۸	۱. سلجوقیان کرمان
۹	۲. سلجوقیان عراق و کردستان
۹	۳. سلجوقیان روم
۱۱	۴. سلجوقیان شام
۱۱	ج) خوارزمشاهیان
۱۳	د) حکومت‌های متقارن
۱۳	۱. غوریان (آل شنسب)
۱۴	۲. خانیه
۱۸	۳. شروانشاهان
۱۹	۴. اتابکان
۱۹	هـ) مذاهب اسلامی
۲۳	و) زبان و ادب
۲۹	فصل دوم: نثر فارسی
۳۳	گروه نخست: آثار علمی - ادبی
۳۳	۱. تفسیر
۳۳	۱-۱ تفسیر سورآبادی
۳۴	۱-۲ کشف الأسرار و غده الأبرار

٣٧	١-٣ رُوح الجنان و رُوح الجنان
٤٠	٢. علوم ادبي
٤٠	٢-١ چهار مقاله
٤٣	٢-٢ ترجمان البلاغة
٤٥	٢-٣ حقائق السحر
٤٧	٢-٤ عتبة الكنية
٤٩	٢-٥ التوسل إلى التوسل
٥١	٢-٦ لغت فرس
٥٤	٢-٧ عمر فان اسلامي
٥٥	٣-١ كشف المحجوب
٥٧	٣-٢ آثار نوابه عبدالله انصاري
٥٩	٣-٣ ترجمان رسالة قشيره
٦٢	٣-٤ آثار غفر الى
٦٦	٣-٥ آثار الحارثي
٦٩	٣-٦ آثار عين القصص
٧١	٣-٧ اسرار التوحيد
٧٢	٣-٨ آثار روزبهان
٧٥	٣-٩ تذكرة الأوليا
٧٧	٤. حكمت، فلسفه و كلام
٧٨	٤-١ آثار ناصر خسرو
٨٣	٤-٢ آثار شيخ اشراق
٨٥	٤-٣ النقض
٨٧	٥. نجوم
٨٨	٥-١ كفاية التعليم في صناعة التنجيم
٩٠	٥-٢ جوامع احكام النجوم
٩٢	٦. تاريخ
٩٣	٦-١ مجمل التواريخ و القصص
٩٥	٦-٢ قصص الأنبياء
٩٦	٦-٣ تاريخ بيهقي
٩٩	٦-٤ سفرنامه ناصر خسرو

۱۰۱	۶-۵ نوروزنامه
۱۰۳	۶-۶ تاریخ بخارا
۱۰۴	۶-۷ ترجمه تاریخ عتبی (ترجمه تاریخ یمینی)
۱۰۷	۶-۸ تاریخ طبرستان
۱۰۹	۶-۹ تاریخ بیهق
۱۱۱	۷. طب و داروشناسی
۱۱۱	ذخیره خوارزمشاهی
۱۱۳	۸. سیاست و مدن
۱۱۴	۸-۱ قابوس نامه (پندنامه)
۱۱۶	۸-۲ سیاست نامه
۱۱۷	۹. دانش نامه
۱۱۷	نزهت نامه علایی
۱۱۹	گروه دوم: آثار ادبی
۱۱۹	۱. مرزبان نامه
۱۲۱	۲. مناجات نامه
۱۲۲	۳. کلیله و دمنه
۱۲۳	۴. روضة العقول
۱۲۵	۵. مقامات حمیدی
۱۲۸	۶. داستان های بیدای
۱۳۰	۷. سمک عیار
۱۳۲	۸. سندبادنامه
۱۳۵	فصل سوم: شعر فارسی
۱۳۹	معروف ترین شاعران این دوره
۱۳۹	۱. فخرالدین اسعد گرگانی
۱۴۱	۲. باباطاهر
۱۴۳	۳. اسدی توسی
۱۴۷	۴. لامعی گرگانی
۱۴۹	۵. قطران
۱۵۲	۶. ازرقی هروی

۱۵۴	۷. ناصر خسرو
۱۵۸	۸. ربیع
۱۶۲	۹. مسعود سعد
۱۶۶	۱۰. معزّی نیشابوری
۱۶۷	۱۱. خیام نیشابوری
۱۷۰	۱۲. سنایی
۱۷۵	۱۳. عمیق بخارایی
۱۷۸	۱۴. عثمان مختاری
۱۸۰	۱۵. ادیب صابر
۱۸۱	۱۶. سید حسن غزنوی
۱۸۳	۱۷. سوزن سقایی
۱۸۵	۱۸. رشاد و طوطی
۱۸۸	۱۹. فلکی شرمایی
۱۹۱	۲۰. انوری ابیوردی
۱۹۵	۲۱. جمال‌الدین عبدالرزاق
۱۹۸	۲۲. قوامی رازی
۲۰۱	۲۳. خاقانی
۲۰۸	۲۴. اثیرالدین اخسیکتی
۲۱۱	۲۵. ظهیرالدین فاریابی
۲۱۴	۲۶. شرف‌الدین شفروه
۲۱۷	۲۷. نظامی گنجوی
۲۱۸	۱- ۲۷ مخزن الاسرار
۲۱۹	۲- ۲۷ خسرو و شیرین
۲۱۹	۳- ۲۷ لیلی و مجنون
۲۲۰	۴- ۲۷ هفت پیکر
۲۲۰	۵- ۲۷ اسکندرنامه
۲۲۳	۲۸. عطار نیشابوری
۲۲۳	۱- ۲۸ منطق الطیر
۲۲۳	۲- ۲۸ مصیبت‌نامه
۲۲۳	۳- ۲۸ الهی‌نامه

۲۲۴

۲۸-۴ اسرارنامه

۲۲۴

۲۸-۵ مختارنامه

۲۲۴

۲۸-۶ دیوان اشعار

۲۲۷

۲۹. سراج الدین قمری

۲۳۰

پی‌نوشت‌های فصل اول

۲۳۳

پی‌نوشت‌های فصل دوم

۲۴۸

پی‌نوشت‌های فصل سوم

۲۷۱

کتابنامه

۲۸۶

نقشه‌ها

مقدمه

ای خدای پاک و بی‌انباز و یار دست‌گیر و جرم‌ما را در گذار
گر خطا از تنیم اصلاحش تو کن مصلحی تو ای تو سلطان سخن
(مثنوی ۶۹۲/۲ و ۶۹۵)

خدای بزرگ را پس بگویم که دیگر بار توفیق رفیق راه کرد تا بعد از وقفه‌ای ناخواسته جلد دوم از مجرای کتاب‌های *تاریخ ادبیات ایران* پایان پذیرد. تألیف تاریخ ادبی کاری بس دشوار و دیرار است بدان جهت که قلمرو آن بسیار گسترده و عوامل و عناصر مؤثر در آن متعدد و متنوع است. در تدوین کتاب *تاریخ ادبیات* باید برای تحقق اهداف تعیین‌شده این عوامل و عناصر، ارتباطی جامع و منسجم به وجود آورد. برای انجام این کار ضرورت است شاخص‌ها و اصولی تعیین شود تا بر اساس آن‌ها میزان توجه به هریک از این عوامل را در چگونگی ارتباط آن‌ها با یکدیگر و نقش هریک از این عوامل به تنهایی و در پیوند با یکدیگر در تحقق اهداف مورد نظر معلوم شود. بر پایه این مبانی باید به پرسش‌های بسیاری در این قلمرو تحقیقی پاسخ گفت. وقتی کتاب *تاریخ ادبیات* برای دوره وسیعی در سطح کارشناسی تألیف می‌شود موانعی چون مجال محدود دانشجویان در یک مقطع تحصیلی و متناسب نبودن دوره تحصیلی آن‌ها با گستردگی موضوع تاریخ ادبیات و تعدد و تنوع عناصر ذی‌ربط در این قلمرو تحقیقی تنگناهای دیگری پدید می‌آورد که تألیف تاریخ ادبی را دشوار می‌سازد.

در تألیف این کتاب مانند جلد نخست هدف آن است که دانشجویان کارشناسی زبان و ادبیات فارسی با بخش دیگری از تاریخ ادبیات ایران آشنا شوند.

بدین جهت، در طرحی هدفمند در این کتاب دوره‌های ادبی، نویسندگان و شاعران تأثیرگذار هر دوره و آثار آنان در بستر تاریخی معرفی و پیوند آن‌ها با مسائل سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی، تبیین و زبان و سبک آنان تحلیل و نمونه شعر و نثر هریک برای آشنایی دانشجویان آورده شده است.

این کتاب در قالب ساختاری دیگر به عنوان فصل اول کتاب *تاریخ ادبیات* (۲) به عنوان منبع درس تاریخ ادبیات (۲) در سال ۱۳۸۹ توسط سازمان «سمت» انتشار یافت. که یک دوره تاریخی از سال ۴۳۲ ه. تا پایان دوره تیموریان را دربر می‌گیرد. بدین سبب که در برنامه درسی جدید دوره کارشناسی رشته زبان و ادبیات فارسی و سبب شورای برنامه‌ریزی آموزشی عالی در سال ۱۳۹۰ شمار درس‌های تاریخ ادبیات افزایش یافت و درس تاریخ ادبیات (۲) به دو درس تاریخ ادبیات (۲) و تاریخ ادبیات (۱) تقسیم شد این ضرورت پیش آمد که محتوای این کتاب نیز بازنگری شود و با سرفصل‌های جدید این دو درس انطباق یابد. بدین جهت کتاب *تاریخ ادبیات* (۲) انتشار یافته در سال ۱۳۸۹ به دو کتاب *تاریخ ادبیات* (۲) و (۳) تقسیم شد. این موضوع منجر شد که فرصت مناسبی فراهم آید تا ضمن مجزا ساختن این دو کتاب درسی در ساختار آن‌ها نیز تجدیدنظر شود و این دو کتاب با طرحی تازه انتشار یابد. به توفیق الهی در مرحله اول این کتاب با عنوان *تاریخ ادبیات* (۲) به عنوان منبع درس تاریخ ادبیات (۲) انتشار می‌یابد و ان‌شاءالله در آینده نزدیک *تاریخ ادبیات* (۳) نیز آماده چاپ می‌شود. کتاب *تاریخ ادبیات* (۲) منطبق با سرفصل‌های این درس دوره تاریخی ۴۳۲ ه. تا حمله مغول را دربر می‌گیرد و شامل سه فصل است. در فصل اول وضعیت سیاسی فرهنگی و این دوره تبیین می‌شود. در فصل دوم نثر فارسی و در فصل سوم شعر فارسی از آغاز دوره سلجوقیان تا حمله مغول بررسی و تحلیل می‌گردد.

برای آنکه امکان دسترسی به منابع برای مطالعه بیشتر دانشجویان فراهم شود پی‌نوشت‌ها در پایان در بخشی مجزا آورده شده است. شماری نقشه و نمودار نیز بر مطالب کتاب افزوده شد تا دانشجویان با سهولت بیشتر ادوار تاریخی و ادبی را بازشناسند. بی تردید نقد و راهنمایی صاحب‌نظران و محققان فاضل، ما را در تکمیل این کار و ادامه راه یاری و مصمم‌تر می‌کند.

در تألیف کتاب همواره از راهنمایی و ترغیب استاد فرزانه حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر احمدی رئیس محترم سازمان «سمت» برخوردار بوده‌ایم و به سامان رسیدن این کتاب و تألیفات دیگر در پرتو برنامه‌ریزی و کوشش‌های عالمانه ایشان و دیگر مسئولان و همکاران محترم در آن سازمان ممکن می‌شود. از آن بزرگواران سپاسگزاریم. کوشش‌های سرکار خانم دکتر همپیان را در بازخوانی متن و یادآوری نکات ارزشمند ارج می‌نهیم.

برای تایپ و صفحه‌آرایی این کتاب سرکار خانم خدیجه دهقانی و اعظم طغیانی و آقای سید مجتبی محمدی سعی وافر داشتند. از آن‌ها و همچنین دانشجویان و پژوهشگران ارجمندی که در تهیه فهرست منابع و نمونه‌خوانی متن زحمات فراوانی متحمل شدند به ویژه سرکار خانم دکتر معصومه محمدی و معصومه طاهری تشکر می‌کنیم. از کوشش‌های ارزشمند خانم مژگان امیری پریان برای بازخوانی و ویرایش فنی متن نیز سپاسگزاریم.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

مؤلفان

آبان ماه ۱۳۹۴